

Over het belang van het kenbaarheidsvereiste bij de vernietiging van overeenkomsten op grond van misbruik van omstandigheden

Bb 2017/85

Een vordering tot vernietiging van een aantal overeenkomsten op grond van misbruik van omstandigheden (art. 3:44 lid 4 BW), kan niet zonder meer worden toegewezen ten aanzien van alle door een onder bewind gestelde persoon gesloten overeenkomsten. Hiervoor is vereist dat de wederpartij weet of moet begrijpen dat de persoon door de bijzondere omstandigheden – de abnormale geestestoestand – tot het verrichten van de rechtshandeling wordt bewogen (HR 12 mei 2017, ECLI:NL:HR:2017:867).

1. Inleiding

Een overeenkomst kan op verschillende wijzen – tussentijds – worden beëindigd: denk aan (tussentijdse) opzegging, ontbinding en vernietiging van de overeenkomst. In dit artikel staat het laatstgenoemde leerstuk centraal. Een overeenkomst kan worden vernietigd op grond van (onder meer) een viertal wilsgebreken zoals deze zijn neergelegd in art. 3:44 BW jo. art. 6:228 BW: bedreiging, bedrog, misbruik van omstandigheden (art. 3:44 BW) en dwaling (art. 6:228 BW). In het geval van een wilsgebrek stemmen de wil en de verklaring wél met elkaar overeen (er is dus voldaan aan het gestelde in art. 3:33 BW), maar is de wil van de handelende persoon op een onjuiste wijze tot stand gekomen. Er is, met andere woorden, een gebrek in de wilsvorming en daardoor strikt genomen geen sprake van een wilsgebrek, maar van een wilsvormingsgebrek.

Het feit dat een rechtshandeling onder invloed van een wilsgebrek tot stand is gekomen, maakt die rechtshandeling voor het 'slachtoffer' vernietigbaar. De rechtshandeling is dus niet nietig: het 'slachtoffer' heeft een keuze of hij een beroep op vernietiging wenst te doen of niet. Aangezien vernietiging terugwerkende kracht heeft, is het rechtsgevolg van een succesvol beroep op vernietiging dat de overeenkomst juridisch gezien nooit bestaan heeft. Verbintenrechtelijk bezien betekent dit dat er geen nakoming meer hoeft plaats te vinden en dat de reeds verrichte prestaties kunnen worden teruggevorderd op grond van onverschuldigde betaling (art. 6:203 BW).

In deze kwestie gaat het om de vraag of aan de voorwaarden voor vernietiging van een aantal koopovereenkomsten op grond van misbruik van omstandigheden (art. 3:44 lid 4 BW) is voldaan. Hierbij staat het in art. 3:44 lid 4 BW genoemde 'kenbaarheidsvereiste' centraal. Kort gezegd houdt het kenbaarheidsvereiste in dat de ander (de wederpartij van de betrokkene) weet of had moeten begrijpen dat de betrokkene door bijzondere omstandigheden tot het verrichten van de

bewuste rechtshandeling werd bewogen. De Hoge Raad bevestigt in het in deze bijdrage te bespreken arrest het belang van dit kenbaarheidsvereiste. In het navolgende kom ik dan ook tot een bespreking van dit arrest, waarbij ik eerst zal stilstaan bij het juridisch kader, waarna ik vervolg met de feiten, de overwegingen en een (juridische) analyse. Ik sluit af met een conclusie.

2. Juridisch kader: art. 3:44 lid 4 BW

Art. 3:44 lid 1 BW bepaalt dat een rechtshandeling vernietigbaar is, wanneer zij door bedreiging, door bedrog of door misbruik van omstandigheden tot stand is gekomen. Art. 3:44 lid 4 BW bepaalt ten aanzien van misbruik van omstandigheden:

“Misbruik van omstandigheden is aanwezig, wanneer iemand die weet of moet begrijpen dat een ander door bijzondere omstandigheden, zoals noodtoestand, afhankelijkheid, lichtzinnigheid, abnormale geestestoestand of onervarenheid, bewogen wordt tot het verrichten van een rechtshandeling, het tot stand komen van die rechtshandeling bevordert, ofschoon hetgeen hij weet of moet begrijpen hem daarvan zou behoren te weerhouden.”

Uit deze wettelijke bepaling volgt een aantal vereisten waaraan moet zijn voldaan wil een beroep op misbruik van omstandigheden slagen. Het gaat daarbij om de volgende vereisten:

1. *bijzondere omstandigheden* zoals een noodtoestand, afhankelijkheid, lichtzinnigheid, abnormale geestestoestand of onervarenheid;
2. *misbruik* inhoudende: a) kenbaarheid van de bijzondere omstandigheden; b) bevorderen van de totstandkoming van de rechtshandeling; en c) een causaal verband tussen de bijzondere omstandigheden en het verrichten van de rechtshandeling.

Een partij die onder invloed van misbruik van omstandigheden een rechtshandeling verricht, heeft weliswaar de wil om die rechtshandeling tot stand te brengen, maar deze wil berust niet op een werkelijke en vrije wilsvorming. De wil is namelijk 'gemanipuleerd', daar waar er van de bijzondere omstandigheden misbruik is gemaakt. In de literatuur worden deze 'gevallen' onderverdeeld in twee categorieën. De eerste categorie betreft misbruik van een dwangpositie; hierbij kan gedacht worden aan gevallen waarin iemand op de hulp van een ander is aangewezen om uit een benarde situatie te worden verlost (bijvoorbeeld een economische dwangpositie). De tweede categorie betreft misbruik van een geestelijk overwicht; iemand is door geestelijke of

¹ Daniel Burgers is advocaat bij Legal8 te Houten.

psychische factoren niet in staat zijn belangen behoorlijk te behartigen. Het enkele feit dat iemand zich in een economische of geestelijke dwangpositie bevindt, is nog niet voldoende om misbruik van omstandigheden aanwezig te achten. De wederpartij dient immers van de omstandigheden waarin het slachtoffer verkeert *misbruik* te hebben gemaakt. Een vereiste voor misbruik is dat de specifieke factoren aan de misbruiker bekend moeten zijn geweest: het in deze bijdrage centraal staande *kenbaarheidsvereiste*.

Met betrekking tot het kenbaarheidsvereiste, biedt het arrest van de Hoge Raad van 29 november 2002 (NJ 2003/243) een heldere illustratie. Kort gezegd wordt een vordering tot vernietiging van een overeenkomst op grond van misbruik van omstandigheden niet zomaar toegewezen; ook niet ten aanzien van een onder bewind gestelde persoon. Vereist is dat de wederpartij *weet of behoort te begrijpen* dat de persoon door de bijzondere omstandigheden tot het verrichten van de rechtshandeling werd bewogen. Aan dit vereiste is niet zonder meer voldaan; in het onderhavige arrest benadrukt de Hoge Raad het belang van het kenbaarheidsvereiste en werpt daarvoor enkele drempels op.

Overigens is voor een beroep op vernietiging wegens misbruik van omstandigheden niet vereist dat degene die zich op de vernietiging beroept door het aangaan van de overeenkomst daadwerkelijk is benadeeld. Wel is vereist dat hij zonder misbruik van omstandigheden, de overeenkomst niet of niet op dezelfde voorwaarden zou hebben gesloten (HR 27 januari 2017, ECLI:NL:HR:2017:95 (*S'Energy B.V./Delta N.V. c.s.*)). Ten slotte vermeld ik dat een *vermoeden* van misbruik van omstandigheden wel kan worden aangenomen als sprake is van een onevenredig nadeel (onder meer volgend uit HR 29 november 2002, NJ 2003/243 en HR 9 januari 2004, NJ 2004/41).

3. De feiten

De relevante feiten in deze kwestie zijn de navolgende. De eiser in deze procedure (hierna: 'eiser') exploiteert een eenmanszaak gericht op de verkoop van optische en astronomische artikelen zoals sterrenkijkers en speciale camera's. De betrokkene in deze procedure (een particulier) lijdt sinds zijn geboorte aan het Sturge-Webersyndroom. Dit syndroom wordt uiterlijk gekenmerkt door een wijnvlek in het gezicht van betrokkene. Hiernaast heeft dit syndroom bij hem geleid tot cognitieve, visuele en motorische beperkingen. Bij beschikking van de kantonrechter van 15 maart 2013 zijn de goederen van betrokkene onder bewind gesteld (art. 1:431 BW e.v.). De gedaagde (proces)partij is dus 'bijzonder', daar waar het gaat om een onder bewind gestelde persoon. Op grond van art. 1:441 lid 1 BW vertegenwoordigt de bewindvoerder de rechthebbende in en buiten rechte: de bewindvoerder is in deze kwestie dus de formele procespartij en niet de onder bewind gestelde (hierna: 'betrokkene'). Betrokkene is bijzonder geïnteresseerd in sterrenkunde en is ook lid van de Koninklijke Nederlandse Vereniging voor Weer- en Sterrenkunde. Tussen augustus 2006 en januari 2010 heeft eiser 23 facturen aan betrokkene gestuurd die betrekking hebben op de levering van een sterrenwacht en

allerlei astronomische- en computerapparatuur, een en ander voor een bedrag van € 213.938,08 (!). Betrokkene heeft aldus een behoorlijk aantal goederen bij eiser besteld en afgenomen. Dit bedrag is (voor het grootste deel) door betrokkene betaald aan eiser.

In deze procedure vordert de bewindvoerder vernietiging van de gesloten koopovereenkomsten op grond van misbruik van omstandigheden. Daartoe heeft de bewindvoerder onder meer aangevoerd dat eiser wist of had moeten begrijpen dat betrokkene onder andere door zijn abnormale geestelijke toestand werd bewogen tot het aangaan van de koopovereenkomsten. In rechte staat de vraag centraal of de koopovereenkomsten vernietigd kunnen worden op grond van art. 3:44 lid 4 BW.

4. Rechtbank en hof

Zowel de rechtbank als het hof hebben de gevorderde vernietiging ten aanzien van alle gesloten koopovereenkomsten toegewezen. Het hof stelt daarbij vast dat betrokkene in een relatief korte periode van medio 2006 tot begin 2010 'exuberant koopgedrag' vertoonde. Het hof concludeert dan ook dat betrokkene onvoldoende in staat is om alle gevolgen van zijn handelen te onderkennen en dat eiser betrokkene had moeten weerhouden om zulke grote hoeveelheden apparatuur te kopen. Eiser is het oneens met het hof en gaat in cassatie.

5. Hoge Raad

In cassatie klaagt eiser dat het oordeel van het hof impliceert dat het al bij de eerste koopovereenkomst in 2006 voor eiser kenbaar was dat betrokkene lijdt aan een ziekte die zijn beoordelingsvermogen aantast. Volgens eiser heeft het hof niet dan wel onvoldoende gemotiveerd waarom dit laatste al vanaf de eerste koopovereenkomst voor eiser kenbaar zou moeten zijn. Eiser is van mening dat niet voldaan is aan het kenbaarheidsvereiste. De Hoge Raad overweegt dat:

"Bij de beoordeling ervan wordt vooropgesteld dat eiser in hoger beroep heeft aangevoerd dat niet sprake was van één overeenkomst, maar van een hoofdovereenkomst en één of meer vervolgovereenkomsten. Ook het hof is blijkens rov 6.4.4 ervan uitgegaan dat tussen eiser en de betrokkene meer dan één overeenkomst is gesloten. Het oordeel van het hof dat de gevorderde vernietiging toewijsbaar is ten aanzien van alle overeenkomsten tussen eiser en de betrokkene, impliceert dat het hof van oordeel is dat de geestestoestand van de betrokkene reeds bij het aangaan van de eerste overeenkomst in 2006 voor eiser kenbaar was of had moeten zijn. Zonder nadere motivering is echter niet duidelijk waarom die geestestoestand reeds op dat moment voor eiser kenbaar was of had moeten zijn" (r.o. 3.3.2).

De Hoge Raad is het, met andere woorden, met eiser eens en vernietigt het arrest van het hof. De Hoge Raad benadrukt in de bovengenoemde rechtsoverweging het belang

van het kenbaarheidsvereiste: vereist is dat het voor eiser kenbaar was of had moeten zijn dat betrokkene door de bijzondere omstandigheden tot het verrichten van de koopovereenkomsten werd bewogen. Het hof heeft misbruik van omstandigheden aangenomen ten aanzien van *alle* gesloten koopovereenkomsten, zonder daarbij uitdrukkelijk tot de conclusie te komen dat ten aanzien van alle te onderscheiden koopovereenkomsten aan het kenbaarheidsvereiste is voldaan. Het oordeel van het hof impliceert inderdaad dat de geestestoestand van betrokkene al bij de eerste koopovereenkomst in 2006 kenbaar was of had moeten zijn voor eiser. Naar de mening van de Hoge Raad is dit laatste echter niet duidelijk geworden, zodat niet voldaan is aan het kenbaarheidsvereiste. De bewindvoerder krijgt bij de Hoge Raad aldus ongelijk.

6. Analyse

Om tot een vernietiging van de koopovereenkomsten op grond van misbruik van omstandigheden te komen, is kenbaarheid van de bijzondere omstandigheid (hier: de abnormale geestestoestand) bij eiser vereist. Aangezien betrokkene ('via' zijn bewindvoerder) vernietiging van *alle* koopovereenkomsten gesloten vanaf medio 2006 vordert, dient betrokkene ook aan te tonen dat de abnormale geestestoestand al bij het aangaan van de eerste overeenkomst bij eiser bekend was. En juist dit laatste heeft betrokkene niet aangetoond, zodat de Hoge Raad niet anders kan dan oordelen dat niet aan het kenbaarheidsvereiste uit art. 3:44 lid 4 BW is voldaan.

De vraag kan gesteld worden waarom het hof (en ook de rechtbank) wél vernietiging van de koopovereenkomsten op grond van misbruik van omstandigheden heeft aangenomen. Het hof is ervan uitgegaan dat eiser vanaf de eerste koopovereenkomst wist of had behoren te begrijpen dat betrokkene een ziekte had die zijn beoordelingsvermogen aantast. Daarbij hecht het hof (groot) belang aan het feit dat betrokkene in een relatief korte periode voor een aanzienlijk bedrag apparatuur had gekocht. Het hof is, zoals hiervoor al is benoemd, van oordeel dat eiser op basis van het 'exuberante koopgedrag' betrokkene had moeten weerhouden om dergelijke hoeveelheden apparatuur te kopen. Ik begrijp dit oordeel aldus, dat het hof van mening is dat in het geval van dergelijk afwijkend koopgedrag, bij de verkoper een 'alarmbel' dient af te gaan en dat de verkoper de koper vervolgens van zijn koop moet weerhouden.

Dergelijk afwijkend koopgedrag is naar de mening van de Hoge Raad in de onderhavige zaak op zichzelf gezien onvoldoende om aan het kenbaarheidsvereiste te voldoen. Wat hier van groot belang is, is dat de bewindvoerder vernietiging van *alle* koopovereenkomsten heeft gevorderd op grond van misbruik van omstandigheden. Vordert men vernietiging van *alle* gesloten koopovereenkomsten, dan dient ook het kenbaarheidsvereiste vanaf de eerste koopovereenkomst aangetoond te worden. Dit laatste is mijns inziens niet meer dan logisch. Afwijkend koopgedrag kan een verkoper overigens wel degelijk op het spoor van een bijzondere omstandigheid zetten. A-G mr. Keus merkt in

zijn conclusie bij het onderhavige arrest echter terecht op dat zonder nadere motivering (en dáár ontbreekt het hier aan) niet valt in te zien dat de bijzondere omstandigheden reeds bij het aangaan van de eerste koopovereenkomst bekend zijn geweest (of hadden moeten zijn). Veel waarschijnlijker is dat dit pas op een later moment het geval is. Mijns inziens speelt bij het oordeel van de Hoge Raad ook mee dat de goederen van betrokkene pas in 2013 onder bewind zijn gesteld (en dus niet in de periode tussen 2006 en 2010).

De bewindvoerder had feiten en omstandigheden moeten aandragen waaruit zou blijken dat eiser sinds de eerste aankoop van betrokkene wist of moest begrijpen dat betrokkene door zijn ziekte tot het verrichten van de aankopen werd bewogen en hem daarvan had moeten weerhouden. Door dit niet te doen, is niet voldaan aan het kenbaarheidsvereiste en is het doek voor de bewindvoerder gevallen.

Wat brengt het onderhavige arrest voor de praktijk mee? Allereerst is het belangrijk om te realiseren dat een overeenkomst niet zomaar op grond van misbruik van omstandigheden kan worden vernietigd. Aan alle hiervoor in paragraaf 2 genoemde vereisten moet zijn voldaan. Het onderhavige arrest is daar een bevestiging van. Daarnaast benadrukt de Hoge Raad specifiek het belang van het kenbaarheidsvereiste: vereist is dat de wederpartij weet of moet begrijpen dat betrokkene door de bijzondere omstandigheden tot het verrichten van de rechtshandeling wordt bewogen. De eisende partij zal hiertoe feiten en omstandigheden moeten aandragen. Het louter stellen van afwijkend (of: exuberant) koopgedrag is daartoe in elk geval onvoldoende. Indien betrokkene voor zijn eerste aankoop bijvoorbeeld fysiek in de winkel van eiser was geweest en eiser aan de uiterlijke kenmerken van zijn syndroom of zijn gedrag had (kunnen of) moeten zien dat er 'bijzondere omstandigheden' waren, dan had de uitkomst van deze procedure anders kunnen zijn.

Aangezien bewindvoerders mensen vertegenwoordigen die hun financiële belangen – door een lichamelijke en/of geestelijke toestand – niet ten volle kunnen waarnemen, merk ik specifiek voor hen op dat als zij namens hun cliënt een beroep willen doen op vernietiging van een overeenkomst op grond van misbruik van omstandigheden, zij het kenbaarheidsvereiste van de bijzondere omstandigheden niet moeten onderschatten. Zijn er geen of weinig feiten en omstandigheden waaruit volgt dat de wederpartij wist of had behoren te begrijpen dat hun cliënt door een ziekte tot het verrichten van aankopen werd bewogen en de wederpartij hun cliënt daarvan diende te weerhouden, dan zal een beroep op vernietiging op grond van misbruik van omstandigheden vermoedelijk afketsen op het kenbaarheidsvereiste. Een procedure is dan geen gelopen race.

7. Conclusie

Concluderend geldt dat een eisende partij in een gerechtelijke procedure zich bewust dient te zijn dat zij voldoende feiten en omstandigheden aan moet voeren waaruit blijkt dat het de wederpartij kenbaar was (of had moeten zijn) dat de betrokkene door een bijzondere omstandigheid werd bewogen tot het aangaan van de overeenkomst(en). Om de kans

op een succesvolle vernietiging van de overeenkomst(en) te vergroten, dient de bewindvoerder de kenbaarheid van de abnormale geestestoestand goed te formuleren en stevig in te kleden. Bovendien volgt uit het onderhavige arrest dat het van belang is om te concretiseren op welk moment de abnormale geestestoestand de wederpartij bekend was (of had moeten zijn); alleen *dán* zal aan het kenbaarheidsvereiste zijn voldaan en zal een beroep op vernietiging slagen.